

Д-р Антоанета Златкова

ПРИЗНАВАНЕТО И ОСТОЙНОСТЯВАНЕТО НА НЕПЛАТЕНИЯ ТРУД – НЕОБХОДИМО УСЛОВИЕ ЗА НАМАЛЯВАНЕ НА БЕДНОСТТА

Неплатеният труд е разгледан в негативен и позитивен план. От една страна, са разкрити ефектите на този труд, генериращи бедност, и са дадени препоръки за тяхното ограничаване. От друга страна, вниманието е насочено към позитивните му въздействия като дорегулатор към пазарните и административните механизми за управление на икономическите и социалните процеси. Представени са измервания и остойносттаване на неплатения труд, които да подпомогнат неговото обществено и нормативно-правно признаване с цел извеждане на заетите с него от групата на икономически неактивните лица и създаване на основание за тяхното социално осигуряване. Дадени са по-разширени измервания на неплатения домашен труд поради големия му относителен дял в структурата на общия неплатен труд и сериозния му принос за нарастване на бедността сред жените с деца и трудоспособните лица с големи семейни (домашни) задължения, с ограничен достъп до пазара на труда по тяхна причина.

JEL: I 32; J 30

Един от все още нерешените проблеми в борбата с бедността в Европа е осветляването на неплатения труд в неговата пълнота и конкретика. Преобладаваща част от бедните, вкл. всички трудоспособни, в по-голяма или по-малка степен са заети с неплатен труд, който е основополагаща причина за тяхната бедност в условията на пазарна икономика. Въпреки близо 33-годишната борба с бедността в западноевропейските страни нейното активизиране след 1990 г. със създаването на Европейската антибедност мрежа (EAPN) и разширяването на територията ѝ с присъединяването на централно- и източноевропейските държави (вкл. България от 1999 г.) бариерите, възпрепятстващи достъпа на всеки европейски гражданин до неговите човешки и граждански права, не са преодолени.¹ Съвременното разбиране за бедността е не просто недостиг или липса на парични доходи, а отсъствие на достъп до права, преди всичко икономически и социални. В условията на пазарна икономика едно от тези права с изключителна важност за намаляване на бедността и социалното изключване е равният достъп на всяко трудоспособно лице до платен труд.

Измерванията на неплатения труд могат да осветлят връзките между пазарния и непазарния сектор и да подобрят управлението на цялата икономика. Неговото управление от националните правителства чрез

¹ Вж. 5th European Meeting of people experiencing poverty, EAPN, 2006. 4th European Meeting of people experiencing poverty. EAUN, 2005.

разработването и практическата реализация на адекватна за съвременните условия икономическа политика с необходимите gender измерения изисква цялостен поглед върху икономиката, вкл. и непазарния сектор, осигуряван ресурсно преди всичко от неплатения труд.

От измерването и оценяването му се нуждае и съдебната система за постановяване на справедливи съдебни решения, например при определяне размера на компенсация при наранявания и смърт, при развод и др.

Причина с изключителна актуалност на национално, европейско и световно ниво е целевото фокусиране върху редуцирането на бедността и утвърждаване на новото качество на живот на всеки гражданин. В основата на бедността е принудителният неплатен труд. Неизмерен и неоценен, той остава невидим и възпрепятства усилията на обществото в борбата с нея и социалното изключване.

Неоспорим е фактът, че най-висок дял в общия неплатен труд има домашният неплатен труд, извършван предимно от жени, поради което на него се отделя най-голямо внимание и измерването му има най-сериозен напредък.

На Глобалната конференция по неплатения труд от октомври 2005 г. като главна причина за необходимостта от напредък в неговото измерване се изтъква основополагащата истина, че “ако не можем да измерим, не можем да управляваме. Ако не можем да контролираме или оценяваме двете икономики (пазарната и непазарната – б.а., А.З.), не можем да ги ръководим към увеличаване на техните приноси в икономическия растеж и редуцирането на бедността.”²

Все по-належащо е законодателното подпомагане на редиистрибуцията на неплатения труд между трудоспособните лица и равномерното им натоварване с него, което да не възпрепятства платената им трудова заетост. Практическата реализация на приетото законодателство и национални планове за действие, проекти, програми и мерки в това отношение има голямо значение. Обявяването от Европейския съюз на 2007 като година на равните възможности поставя въпроса за признаването и остойносттаването на неплатения труд (Recognition and Valuation of Unpaid Work) с още по-голяма острота.

Ретроспективен преглед на признаването и остойносттаването на неплатения труд

С въвеждането от ООН през втората половина на XX век на единно и сравнимо на международно ниво измерване на социалните и икономическите макроагрегати чрез Системата на националните сметки (СНС) като стандартизирана и унифицирана за различните прилагачи я страни система на национална отчетност изчезва видимостта на неплатения труд за обществото и

² Global Conference on the Unpaid Work and the Economy. New York, 2005, p. 2.

политиците. В резултат той е обществено подценен и с него преобладаващо се натоваарва икономически и социално най-незащитената част от трудоспособното население, главно жени с деца и лица с тежки семейни задължения. Започва генериране и умножаване на невидимата група бедни.

Безспорен е приносът на СНС за обогатяването на информационната база, необходима за приемането на адекватни политически решения в национален, регионален и световен мащаб. Все по-разширяващото се поле на нейното приложение и извършващите се европейски и световни икономически и политически промени налагат тя постоянно да се усъвършенства от приемането ѝ през 1952 г. "Системата е ревизирана през 1958 и през 1964 г., а през 1968 г. е приета т. нар. нова система на националните сметки. Ревизии на СНС са правени и в по-ново време ... последната по-съществена ревизия е от 1996 г."³

Тази международна система е подложена и на критики, една от които е непълнотата на отразяване на вложения в икономиката (главно в сферата на социалните услуги и домакинствата, като производители на реални блага и услуги) обществено необходим неплатен труд и неговия продукт. Въпреки извършените ревизии, проблемът продължава да съществува.

Активизирането на борбата с бедността след 1990 г. поставя поновому задачата за намиране на адекватни методи и подходи за измерване и осветляване на неплатения труд с особено внимание към жените. Още през 1985 г. на проведената в столицата на Кения Найроби конференция по проблемите на жените въпросът за тяхното преобладаващо участие в него и по-голямата им бедност е поставен на дневен ред. Сериозен принос в това отношение има Канада, която се смята за световен лидер в измерването и оценяването на неплатения труд още от края на 70-те години на миналия век. Важни стъпки в тази посока са проведеният там през 1990 г. международен форум за изясняване и подобряване на социалния и икономическия статус на жените и организираната през април 1993 г. в Отава Международна конференция по проблемите на измерването и оценяването на неплатения труд.⁴

ООН взема отношение към неплатения труд с ревизията на СНС'93. През 1995 в Китай се провежда Четвъртата световна конференция по проблемите на жените, на която е приета Платформа за действие, обърната към признаването на домашното производство, неплатен труд и продукт. През същата година ООН изготвя доклад на база международни сравнения и анализи, в който се сочи, че монетарната стойност на неплатения труд възлиза на 16 трилиона USD, като 11 трилиона от тях са женски неплатен труд.⁵

³ Балева, В., П. Иванов. Система на националните сметки. С., УНСС, 2003, с. 8.

⁴ <http://www.statcan.ca/english/research/71F0023XIE/71F0023XIE1999001.pdf>

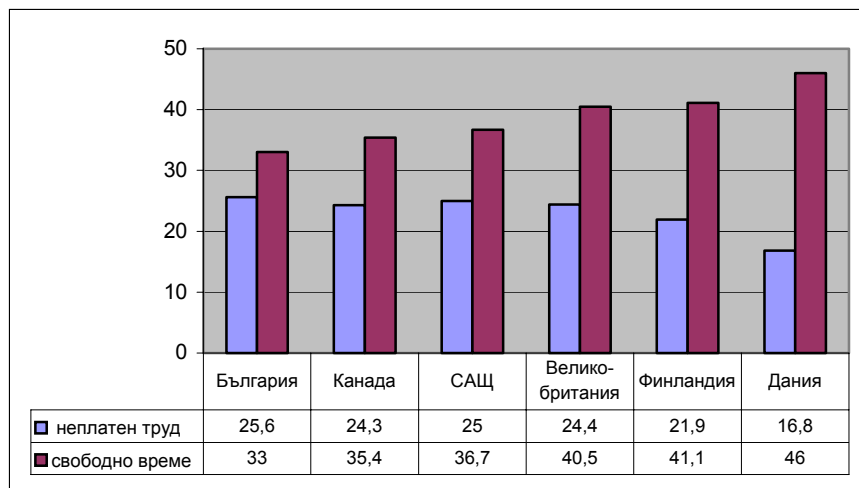
⁵ Bezanson, K. Editorial. Atlantis, 2005, Vol. 28, N 2, <http://www//dev.hil.unb.ca/Texts/ojs2/index.php/Atlantis/article/viewArticle/46/77>

Статистическият отдел на Икономическата и социалната комисия на ООН организира на експертно ниво редица срещи и дискусии по проблемите на интегрирането на неплатения труд в националните политики – 2000, 2001, 2002 и 2005 г.⁶ През 2005 г. в Ню Йорк се провежда Глобална конференция по неплатения труд и икономиката с акценти върху gender неравенствата и бедността.⁷

Интерес за нашата страна представлява публикуваната през 1998 г. от Канада икономическа оценка на неплатения домашен труд и грижи за децата на примера на анализ, направен в Нова Скотия за периода 1961-1992 г. Дава се сравнително измерване в средноседмични часове на неплатения домашен труд за 1995 г. за определени страни, между които е и България.

Фигура 1

Средноседмични часове неплатен домашен труд и свободно време на населението между 20 и 59 години*

* Colman, R. PhD Executive Director, GPI Atlantic. The Economic Value of Unpaid Housework and Child-Care in Nova Scotia, 1998, p. 7, <http://www.gpiatlantic.org/publication/summaries/houseworksumm.pdf>.

Източник. Harvey, A. Canadian Time Use in a Cross-National Perspective. - Statistics in Transition, November, 1995, Vol. 2, N 4, p. 595-610.

От фиг. 1 се вижда, че в най-неизгодни за своите граждани позиции е България. В нея се отделя най-много време за неплатен домашен труд в условията на налагаща се пазарна икономика, като в резултат свободното време

⁶ http://www.unescap.org/stat/meet/past_meet.asp

⁷ http://www.levy.org/undp-levy-conference/papers/paper_Latigo.pdf

Признаването и остойносттаването на неплатения труд...

е най-малко. Неоспорим е фактът, че тези два негативно проявили се за страната ни показатели се отнасят преобладаващо за жените, заети в най-голяма степен с неплатен домашен труд и разполагащи с най-малко свободно време за почивка, за физическо и интелектуално развитие.

Предвид сериозните критики, Статистическата комисия на ООН с извършената ревизия в СНС'93 препоръчва на отделните страни да разширяват статистическите си измервания и да разработват сателитни сметки за неплатения труд към главните сметки на пазарната икономика, с които да обогатят системата безпроблемно⁸. След 1995 г. в редица страни се извършват официални времеви измервания с по-ясно открояване на времето за труд – платен и неплатен, чрез изготвяне на Бюджет на времето на населението с използване на единна класификация на дейностите, целяща постигане на сравнимост на резултатите на международно ниво. През 1998 г. такива измервания правят Бенин и Мароко, през 1999 г. – Нигерия, Индия, Непал и Филипините, през 2000 г. – Южна Африка, през 2001 г. – Мадагаскар. Сериозни успехи в това отношение имат почти всички европейски страни, Канада, Австралия, Япония и Нова Зеландия.

България също извършва времеви измервания с по-добро открояване на неплатения труд, макар и с не точно фиксирана размерност и с други наименования на позициите му, без да проектира засега негова сателитна (помощна) сметка. Направените от Националния статистически институт последни измервания във връзка с изследването Бюджет на времето на населението за периода 15 октомври 2001 – 15 октомври 2002 г. сочат, че жените са заети с неплатен труд почти два пъти повече от мъжете (табл. 1).

Таблица 1

Среднодневна заетост с неплатен труд и продължителност на свободното време на мъжете и жените в България според Бюджет на времето 2001/2002 г.

Дейности	Средно време в минути на едно лице		
	Общо	Мъже	Жени
Грижи за домакинството	217	149	278
Дейности, повишаващи благосъстоянието	3	4	2
Доброволна работа	9	10	8
Общо неплатен труд	229	163	288
Свободно време	105	120	91

Източник: <http://www.nsi.bg/census/timeuse.htm>

⁸ Global Conference on the Unpaid Work and the Economy. October 1-3, 2005, p. 4 http://www.levy.org/undp-levy-conference/papers/paper_Latigo.pdf.

От табл. 1 се вижда, че женският неплатен труд е 65.1% от общия за двата пола неплатен труд, докато мъжкият е само 34.9%. Необходимостта от редистрибуция на неплатения труд между двата пола е очевидна. Разбира се, не става въпрос за допълнително натоварване на мъжете с този труд, а за осигуряване на жените на равен с тях достъп до платен труд, позволяващ заплащане на трето лице изпълнението например на т.нар. домакински задължения. Така поради алтернативния характер на платения и неплатения труд автоматично ще се постигне равнопоставеност на двата пола по отношение на неплатения труд, който видимо на съвременния етап на развитие на обществото е неизбежен. Във вреда на жените е и пропорцията на разполагаемото свободно време, подсигуриращо в най-голяма степен свободното развитие на личността. Мъжете ползват 56.9% от него, а жените едва 43.1%. Това дава основание да се обърне внимание на необходимостта от приемането на политически и законодателни решения за преодоляване на посочената икономическа и социална неравнопоставеност между двата пола в България, пряко свързана с проявите на бедността, през 2007 – годината на равните възможности за всички граждани на ЕС.

Обществото ни се нуждае от законодателна и нормативно-правна подкрепа за ограничаване на принудителния неплатен труд, от една страна, като рудиментарна форма на допазарни икономически отношения, генератор на неравнопоставеност и бедност, а от друга, за ускорено развитие на съществуващата с традиции в нашата страна перспективна доброволна форма на неплатения труд в цялото многообразие на доброволството като непосредствено обществен икономически и социален дорегулатор към действащите пазарни и административни механизми.⁹

Измерване и остойностяване на неплатения труд

Съществуват различни причини, които налагат измерването и паричното оценяване на неплатения труд. Най-важната е, че той създава обществено-полезен продукт и съдейства за икономическото развитие на обществото. Този труд е същност и съдържание на т.нар. “икономика на оцеляването”, в каквато се превръща всяка икономика в криза, и е определящ за благосъстоянието и качеството на живот на хората.

В периоди на криза неплатеният труд компенсира спада в пазарния сектор, докато при подема и развитието на пазарната икономика той естествено намалява, но не изчезва напълно дори в най-високо развитите днес страни. Не може да се отрече че през 90-те години на миналия век изпадналата в тежка криза българска икономика оцеля благодарение и на неплатения труд. Той съдейства за оздравяване на всяка пазарна икономика – развита или развиваща се, тъй като нито едната, нито другата са застраховани срещу кризи. Официална констатация на българските статистики е, че относно “измененията в

⁹ Златкова, А. Неплатеният труд в условията на пазарна икономика и проблемите с бедността. - Икономическа мисъл, 2006, N 6, с. 37.

покупателната способност през периода 1990-2005 г. ... сме далеч от нивото ... от 1989 г. Намалената покупателна способност се компенсира до известна степен с производството на хранителни продукти в домашното стопанство, които се използват главно за собствена консумация”.¹⁰

В съответствие с методологията и методиката на СНС измерването и оценяването на неплатения труд чрез използване на сателитни (помощни) сметки към нея засега става главно на базата на съществуващия информационен ресурс от изготвените бюджети на времето и бюджети на домакинствата в отделните страни с прилагане на input (вход) - output (изход) подходи. В балансово-табличен вид и чрез балансови уравнения се представят реалните потоци на ресурси и създадени от тях блага, които могат да бъдат парично оценени, сравнени и анализирани.¹¹

Сложността при измерването и анализа на неплатения труд произтича от практическото преливане и преплитане на пазарния и непазарния сектори на икономиката. От една страна, неплатен труд може да създаде стокова продукция с реална пазарна реализация, какъвто е случаят с неплатения наеман труд. От друга страна, платен труд може да създава непазарни блага и услуги. Такива са редица административни услуги на държавните органи, извършвани от платени държавни служители, продукти и услуги на нетърговски организации, обслужващи населението и др. В СНС съществува стандартна сметка за непазарната продукция (сметка “Други продукти и услуги”) със съответна ресурсна и разпределителна част. “Непазарна е продукцията, която ... включва:

- стоки и услуги, произведени за собствено крайно потребление;
- стоки и услуги, произведени и използвани за капиталобразуване (натрупване);
- стоки и услуги, които се предоставят на други институционални единици безплатно или по цени, които не са значими от икономическа гледна точка.”¹²

С разработването на сметка “Производство” по отрасли и групи дейности се отразява частично дейността на домакинствата като производители в нейна подсметка “Производство” за некорпорирани дейности на домакинствата. “Най-значими от тях са: месодобив и преработка на месо и сланина; консервиране на плодове и зеленчуци; производство на млечни продукти; дърводобив; шев на облекло; преработка на грозде... Някои дейности на домакинствата като производство на селскостопански продукти, събиране на диворастващи плодове и билки, любителски лов и риболов, както и жилищно и нежилищно строителство и основен ремонт за собствена сметка са включени съгласно Националната отраслова класификация в съответните отрасли...”¹³

¹⁰ Методологични бележки. НСИ, 2006, с. 2; <http://www.nsi.bg/budgethome/AveragePrices-Method.htm>.

¹¹ Балева, В. П. Иванов. Цит. съч., с. 141.

¹² Национални сметки за България. Източници, методи и оценки. С., 1996, с. 23.

¹³ Пак там, с. 45.

Както в производствените сметки по отрасли и групи дейности, така и в тези по петте институционални сектори на икономиката, където наред с нефинансовите и финансовите предприятия, държавното управление и нетърговските предприятия, обслужващи домакинствата, се представят и самите домакинства, не са отразени, разбира се, поради отсъствие на ясни между-секторни потоци и отношения, най-характерните за неплатения домашен труд дейности, създадени продукти и услуги, консумирани ползи и удовлетворени потребности в рамките на домакинствата. Това са услугите по отглеждането и възпитанието на децата, обгрижването на болните и възрастните членове, готвенето, чистенето, прането и т.н. Посоченото е причина в България да се предприемат стъпки по създаването на сателитни сметки за продукцията на домакинствата. “Предложенията за тяхното изготвяне (все още в работен вариант) включват като елементи при изчисляването им редица компоненти, по-важни от които са: продукцията на домакинствата да се оценява чрез разходите, включващи разходи за труд и капитал и разходи за пазарни стоки и услуги, вложени в процеса на производството; разходите за труд се изчисляват чрез измерване на времето за домакинска работа, като се използва подходяща заплата (вкл. осигуровките) за оценка; разграничаване на времето, отделяно за продуктивни от това за непродуктивни дейности, и т.н.”¹⁴

Дотолкова, доколкото у нас се оценяват неформалните дейности, включващи и неплатения труд, като селско стопанство, производство на хранителни продукти, производство на текстилни и шивашки изделия, строителство и наем на жилища, отнасящи се до институционален сектор “Домакинства”, това става въз основа на данните, набрани по домакинските бюджети, детайлизирани годишни баланси на селскостопанската продукция, данни на общинските администрации за издадените разрешителни за строеж на жилища.¹⁵

Домакинствата са най-ясно обособената част на непазарния сектор на икономиката – производство на непазарна продукция с неплатен труд. Там в най-малка степен съществува преплитане и преливане на пазарния и непазарния сектори. Така, освен с най-голям дял в общия неплатен труд трудът, вложен в домакинствата, е най-чист и поддаващ се на изчисляване неплатен труд. С ревизията в СНС’93 се признава домашното производство (household production) като част от икономическата активност. Неговата част със стоков характер, предназначена за пазара (главно селскостопанско и занаятчийско производство) е пряко отразена в СНС. Все още неотразено остава производството на непазарни блага и услуги за пряка консумация от членовете на семейството и домакинството, което заема преобладаващия дял на домашното производство.

¹⁴ Скритата икономика в България. С., 2004, с. 114-143.

¹⁵ Пак там, с. 143.

Признаването и остойносттаването на неплатения труд...

Не е преодоляно напълно разбирането, че домакинството не е само консуматор, но и производител на обществено необходими блага и услуги. Семейството и домакинството е обществена клетка, макар и най-малката. Отношенията в нея имат обществен характер, което в най-голяма степен се отнася за производството на блага и услуги в него. Правното допускане на домакинство от 1 лице е изключение и борбата с бедността и социалното изключване изисква неговото постепенно изживяване. Нужно е домакинството и семейството да се утвърждават като обществена, а не като социално изключваща институция.

Основавайки се на информацията от съществуващите у нас бюджети на домакинствата, би могла да се измери и остойности част от произведения от тях продукт, вкл. и услугите, които се създават там от неплатения домашен труд, с което самият той да се измери и остойности. Има се предвид частта, съответстваща на домашното стопанство (табл. 2).

Таблица 2

Стойност на произведената от неплатен труд непазарна продукция на домашното стопанство в България

Показатели	2000 г.	2003 г.	2006 г.
	Средно на домакинство, лв.		
1. Общ доход от домашното стопанство	727	1017	670
2. Паричен доход от домашното стопанство	117	120	100
3. Непаричен доход от домашното стопанство (1 – 2)	610	897	570
4. Общ разход на домашното стопанство	113	119	112
5. Паричен разход на домашното стопанство	113	117	110
6. Непаричен разход на домашното стопанство (4-5)	0	2	2
7. Стойност на произведената от неплатен труд непазарна продукция в домашното стопанство (3-6)	610	895	468

Източник. Бюджети на домакинствата през периода 1999 – 2006 г. НСИ, 2007; <http://www.nsi.bg./BudgetHome/BudgetHome.htm>

Ако съществуваше помощна сметка към бюджетите на домакинствата за отразяване не само на продукта на неплатения труд в домашното стопанство, а на целия негов продукт там, вкл. и домашните услуги – хигиенни, здравни и т.н., остойносттаването на неплатения домашен труд би се облекчило и прецизирало наред с обогатяването на СНС и верифицирането на brutния вътрешен продукт.

Вече в значителна степен е осигурена нужната статистическа информация със създадените в редица страни единни и сравними съобразно методиката на СНС бюджети на времето на населението. На нейна основа става възможно с прилагане на input - output метода проектирането и

разработването на сателитни сметки на неплатения труд, в които той е вход - трудов ресурс, захранващ производството, основен разход по него и съдържание на изхода, на създадените блага и услуги. Неплатеният домашен труд и създаденият от него продукт може да се изведе от сателитната сметка на домашното производство, на общата домашна продукция, чиято пазарна част фигурира в брутния вътрешен продукт и в сметка "Производство" на пазарната икономика, съгласно СНС. Разликата между общото и пазарното домашно производство е неговият непазарен компонент, неплатеният труд като вход, т.е. ресурс и разход, от една страна, и като изход, т.е. съдържание – жив и овеществен труд, въплътен в създадените в домакинството блага и услуги като домашна продукция.

Финландските статистики например предлагат следния състав на елементи на сателитна сметка на домашната продукция с прилагане на времеви и парични измерители:

"Трудов ресурс, разходван в процеса на производството, труд на входа (Labour input): време, изразходвано за домашен труд, оценен с подходяща работна заплата + потребен постоянен капитал (домашни дълготрайни активи, транспортни средства, удобства и т.н.) + данъчни облекчения и субсидии по производството = Обща добавена стойност на домашното производство + междинно потребление (суровини, енергия и т.н.) = Обща стойност на домашната продукция (output)."¹⁶

За определяне на подходяща заплата има два варианта – на база прост труд и минимална работна заплата или на база квалифициран труд и средна работна заплата. Информационен ресурс е налице и при двата варианта. Препоръките са за ползване на брутната работна заплата, включваща нормално социално осигуряване. За посочените два информационно осигурени варианта в единия случай то би трябвало да е на база минимална работна заплата, а във втория - на база средна работна заплата.

Съгласно последното официално проведено в България изследване Бюджет на времето на населението 2001 - 2002 г. може да се добие, макар и непълна, представа за структурата на неплатения домашен труд във времеви измерители, която може да се използват като информационен ресурс при неговото остойностяване (вж. табл. 3).

Данните от табл. 3 показват не само по-голямата натовареност на жените с домашен труд в сравнение с мъжете, но и особено високата степен на натовареността на лицата, които се занимават с конкретна дейност като неплатен труд, генериращ бедност. Това са главно трудоспособните членове на домакинството без платена работа – безработни и обезкуражени лица. Признанието на техния труд от обществото е от особена важност за постигане на равнопоставеност на всички граждани и реални резултати в борбата с бедността и социалното изключване.

¹⁶ <http://www.stat.fi/isi99/proceedings/arkisto/varasto/niem0393.pdf>.

Признаването и остойностяването на неплатения труд...

Таблица 3

Структура на неплатения домашен труд по видове дейности*

Видове дейности	Минути, средно на едно лице в денонощие			
	Всичко**	Мъже	Жени	Лице, заето с дейността
Приготвяна на храна	44.19	10	75	...
Измиване на чинии	19.23	5	33	...
Почистване	18.91	6	31	...
Пазаруване	9.61	4.31	5.3	...
Физически грижи за децата (къпане, преобличане и др.)	6.21	80
Игри и занимания с децата	5.38	68
Грижи за възрастни и болни членове на домакинството	1.55	93
Отглеждане на селскостопански растения	28.12	165
Отглеждане на селскостопански животни	22.75	321
Други (ремонт, транспорт и т.н.)	61.05

* Относително твърде ниска е платената част на домашния труд (платен отпуск по майчинство/бащинство, труд за производство на реализираната пазарна продукция в домашното стопанство и др.).

** Включен е и детският труд, който е с много нисък относителен дял в общия домашен труд.

Източник. Бюджет на времето 2001/2002 г.; <http://www.nsi.bg/census/timeuse.htm>

С помощта на данните от Бюджет на времето 2001 и минималната часова работна заплата може да се остойности неплатеният домашен и доброволен труд и да се измери относителният му дял спрямо БВП за същата година. При използване на сумарния процент на нарастване на БВП за периода 2001-2006 г. такава остойностяване може да се направи за 2006 г. Измерването на база минимална работна заплата (вж. табл. 4) дава информация за долната граница на остойностявания неплатен труд, която го подценява, но го осветлява в значителна степен. Основание за подобно измерване е ниската образователна степен на преобладаващата част от занимаващите се с неплатен домашен труд, главно безработни и обезкуражени лица. Данните от 2006 г. сочат, че "в образователната структура на безработните с най-голям относителен дял продължават да са лицата с основно и по-ниско образование – 60.6%, следвани от тези със средно – 33.1%... Делът на безработните с висше образование ... остава непроменен – 6.4%..."¹⁷

Степента на образование на обезкуражените лица, отчетена през 2005 г., е следната: висше – 4.7%, средно – 34.8, основно и по-ниско – 60.5%.¹⁸ Ниската динамика в образователното ниво на посочените лица дава основание за ползване на тези данни за близки на тях години.

¹⁷ Национален план за действие по заетостта през 2007 г., МТСП, 2007, с.10

¹⁸ Основни резултати от наблюдението на работната сила през четвъртото тримесечие на 2005 г., <http://www.bg/Labour/Rabsila4.05.htm>

Таблица 4
Остойнствен неплатен домашен и доброволен труд на база минимална работна заплата*

Показатели	2001 г.							2006 г.	
	Часа на ден на човек	Часа на година на човек	Мин. час. рз, лв.	Неплатен труд, лв. на човек	БВП на човек (текущи цени), лв.	Относителен дял на неплатения труд спрямо БВП, %	Общ % на нарастване на БВП, 2001-2006 г.	Неплатен труд на човек, лв.	9=5x(8:100)+5
1	2	3=2x365	4**	5=3x4	6***	7=(5:6) x 100	8****		
1. Неплатен домашен труд, в т.ч.:	3.62	1321.3	0.59	779.57	3754	20.76	27.5	993.72	
Приготовление на храна	0.74	270.1	0.59	159.36	3754	4.24	27.5	203.18	
Измиване на чинии	0.32	116.8	0.59	68.91	3754	1.84	27.5	87.86	
Почистване	0.32	116.8	0.59	68.91	3754	1.84	27.5	87.86	
Пазаруване	0.16	58.4	0.59	34.46	3754	0.92	27.5	43.94	
Физически грижи за деца	0.10	36.5	0.59	21.54	3754	0.57	27.5	27.46	
Игри и занимания с децата	0.09	32.8	0.59	19.35	3754	0.52	27.5	24.67	
Грижи за възрастни и болни членове на домакинството	0.03	10.9	0.59	6.46	3754	0.17	27.5	8.24	
Отглеждане на селско-стопански растения	0.47	171.5	0.59	101.21	3754	2.7	27.5	129.04	
Отглеждане на селско-стопански животни	0.38	138.7	0.59	81.83	3754	2.18	27.5	104.33	
Други	1.02	372.3	0.59	219.66	3754	5.85	27.5	280.07	
2. Неплатен доброволен труд	0.15	54.7	0.59	32.27	3754	0.86	27.5	41.14	
3. Общо неплатен домашен и доброволен труд	3.77	1376	0.59	811.84	3754	21.62	27.5	1035	

* Вж. табл. 1 и 3.

** Съгласно ПМС № 209 от 21.09.2001, ДВ, бр. 82 от 2001.

*** http://www.stat.bg/group.html?lang=1&group_id=131**** <http://www.mi.government.bg/>

Признаването и остойностяването на неплатения труд...

БВП за 2006 г. общо за страната е 49 090 605 (текущи цени, хил. лв.), а броят на населението е 7 679 290 човека.¹⁹ Съответно БВП на човек е 6392.60 лв., а относителният дял на неплатения домашен труд спрямо БВП е 15.54% (вж. табл. 4). В сравнение с 2001 г. намалението му е с 5.22%, което е положителен резултат, дължащ се основно на ефективните мерки, взети в страната за намаляване на безработицата.

Направените измервания сочат подценено ниво на неплатения труд. Безспорен е фактът, че немалка част от този труд е много отговорен, високо-интензивен и изисква сериозни познания и опит, т.е. необходима квалификация. Това са дейностите по грижата за болни и възрастни членове на домакинството, ремонт на домакинска техника, транспорт със семейно МПС и др. Остойностяването на тези видове неплатен труд на база работна заплата на специалист по метода "трето лице" (т.е. лице нечлен на домакинството) би дало по-пълна и точна картина на нещата, но засега наличният информационен ресурс не позволява това. В тази посока при измерванията не бива да се пренебрегва, когато това стане възможно, и немалкият относителен дял на лицата, извършващи неплатен труд, със средно и по-високо образование, които са почти 40%. Това дава основание за остойностяване на неплатения труд и на база средна работна заплата като обект на следваща разработка.

При измерванията на неплатения труд не бива да се пропуска и фактът, че работодателите най-точно, съобразно gender чувствителния си пазарен интерес измерват намалената в резултат от изразходвания в домакинството неплатен труд трудоспособност на платеното работно място на наетите от тях жени. Показателна в това отношение е разликата в работните заплати на мъжете и жените. Тази разлика е измерител на неплатения домашен женски труд. Въпреки положителната тенденция разликата все още е сериозна. "През 2000 г. средната заплата на жените представлява 75.5% от тази на мъжете, докато през 2004 г. нараства на 82.4%."²⁰ Разликата е 17.6% и разкрива положителна за България през последните години тенденция към повишаване достъпа на жените до платен труд, развитие на пазарните отношения. Тя е показателна за неплатения домашен женски труд на жените с платена работа. Представени в лева, тези съотношения на работната заплата на двата пола ще дадат остойността размер на този неплатен труд.

Наред с голямата важност на измерванията на неплатения домашен труд поради най-високия му дял в общия неплатен труд с цел намаляване на неперспективните му изяви, причиняващи бедност, важно значение

¹⁹ http://www.stat.bg/group.html?lang=1&group_id=131; <http://www.nsi.bg/population/Population06.htm>

²⁰ Становище на Икономическия и социален съвет по политиката по доходите. С., ИСС, 2006, с. 10.

имат измерванията на неплатения доброволен труд, които ще подпомогнат неговото осветляване и стимулиране като перспективен дорегулатор на икономическите процеси. Сериозен напредък в тази посока засега няма.

Признаване и перспективи на неплатения труд

Преодоляването на бедността на лицата, извършващи основно неплатен труд, е възможно само след неговото обществено признаване. То от своя страна изисква теоретичното му изясняване и остойностяване, съобразно основните причини, генериращи бедност. Те са, на първо място, погрешните национални, регионални и местни икономически и социални политики. Като техен резултат се проявява свръхнатовареността с неплатен труд, ограничаващ достъпа до платена работа на трудоспособните лица, ангажирани с него. Важни и особено болезнени и трудно преодолими за обществото са болестите и лошо функциониращото здравеопазване.

България има напредък при справянето със следващите причини за бедността – войните, природните бедствия и аварията. Разумната ни външна политика в момента и добре организираният дейности срещу бедствията и аварията осигуряват този напредък. Твърде сериозен проблем и за нашата страна е ниското образователно ниво на по-голямата част от трудоспособните, което води до ниски възнаграждения на платения труд или до изцяло неплатен труд. Безспорни причини за бедността в съвременните условия от един и същ порядък са ограниченият или липсващ достъп до качествена инфраструктура, престъпността и корупцията. Те са обект на сериозен икономически, политически и социален анализ и въздействия за стесняване на негативните им ефекти върху обществото и отделните граждани.

Без претенции за изчерпателност на причините, предизвикващи бедност, се поставя акцент върху свръхнатовареността с неплатен труд на определена немалка част от трудоспособните лица, главно жени с големи домашни и семейни ангажименти, възпрепятстваща платения им труд. Представителите на бедните от всички европейски страни са категорични, че в най-голяма степен бедността се дължи на липсата на платена работа. Това изисква усилията и борбата с бедността да се насочат в най-голяма степен към намаляване на икономически неактивните трудоспособни лица в тези страни, вкл. и България.

Необходимостта от преодоляване на причините за бедността определя задачите на обществото по отношение на неплатения труд, чието решаване откроява неговите перспективи. По-важните от тези задачи са следните:

- развитие на пазарната икономика и нарастване предлагането на платени услуги на домакинствата;

Признаването и остойносттаването на неплатения труд...

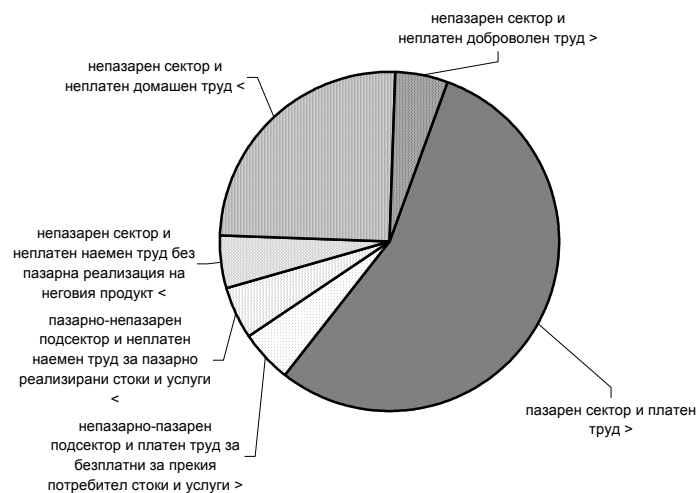
- реален равен достъп на всички трудоспособни лица до платен труд без дискриминация;
- ограничаване до минимум на неплатения наеман труд до технически и организационно допустимите му граници; развитие на държавния и неправителствения контрол и защита на наемния труд;
- развитие на неплатения доброволен труд (доброволчеството) в цялото му многообразие при гарантирана от държавата социална защита на всички доброволци;
- утвърждаване на неплатения труд като икономически и социален дорегулатор на пазарните и държавните механизми за управление;
- освобождаване на конкуренцията между пазарния и непазарния сектори на икономиката (без те да се отъждествяват с формалния и неформалния сектори); предоставяне право на избор на всеки трудоспособен за заетост в единия и/или другия, без това да уврежда качеството му на живот;
- постигане на предсказуемо и устойчиво развитие на пазарния и непазарния сектори на икономиката като взаимно съдействащи си и оздравяващи се алтернативи;
- минимално здравно осигуряване на всеки гражданин и гарантиране на здравната му защита срещу заразни болести и епидемии;
- предоставяне на всеки трудоспособен на равен достъп до пенсионно осигуряване съобразно заетостта му както с платен, така и с неплатен труд без ограничения и дискриминация (това означава националната осигурителна система да признае неплатения труд и да осигурява заетите с него лица по съответна методика и правила);
- домашно (семеино) осигуряване на неплатените домашни работници и подпомагащи съпрузи (assisting spouses), гарантиращо им нормално качество на живот в условията на пазарна икономика.

Съобразно с направените дотук анализ, измервания, с посочените задачи пред обществото и перспективите на неплатения труд неговата динамична структура може да се даде в най-общ вид с определена степен на условност при разделянето на икономиката в съвременните условия на два сектора – пазарен и непазарен (вж. фиг. 2).

Не подлежи на съмнение въпросът, че пазарният сектор е преобладаващ за всяка пазарна икономика. Благоприятното ѝ развитие и повишаването на качеството на живот на всички нейни граждани изисква разширяване на пазарния сектор и платения труд в него, ограничаване на неплатения принудителен труд (домашен и наеман) и нарастване на неплатения доброволен труд като съставни части на непазарния сектор.

Фигура 2

Динамична структура на неплатения труд като елемент на съвременната икономика и съдържание на нейния незапазен сектор

*

За осветляването, признаването и остойностяването на неплатения труд и намаляването на бедността, основана на него, са нужни сериозните усилия на редица специалисти и експерти – икономисти, статистици, социолози, политолози и юристи. Теоретичната яснота, прецизното измерване и остойностяване, рационалното нормативно-правно признаване и регламентиране на неплатения труд е сериозна база за разработването на добри политики, програми и мерки за неговото икономически ефективно и обществено полезно управление на всички нива на икономическата и социалната практика.

През 2007 – годината на равните възможности, е нужно утвърждаване, разпространяване и развитие на добрите практики, ограничаващи принудителния неплатен труд, който възпрепятства нормалното възпроизводство на работната сила и причинява бедност на заетите с него лица и техните семейства. Това би съдействало за постигане на достоен живот на всички европейски граждани.

27.VI.2007 г.